

Адказы:

1 варыянт: 1) а, в; 2) а, в; 3) б; 4) б; 5) б, в; 6) б, в; 7) а, б; 8) б; 9) а; 10) а, в.

2 варыянт: 1) б; 2) а, в; 3) б; 4) б, в; 5) а, в; 6) в; 7) б; 8) б; 9) в; 10) а.

13. Лінгвістычная хвілінка.

Напісаны назвы твораў песняра роднага слова Я. Коласа. Нейкі зламыснік аднойчы сарваў усе галосныя літары. Сарваў, параскідваў, і яны пагубляліся. Неабходна правесці следства і ўзнавіць іх, а таксама зрабіць марфемны разбор дадзеных слоў:

Паэма Я. Коласа

Н		В		
З		М	Л	

Апавяданне Я. Коласа

К	Р		Н		Ц	
---	---	--	---	--	---	--

Адказы: 1) Новая зямля; 2) Крыніца.

14. Рэфлексія ўрока.

Каменціраванне адзнак.

Тлумачэнне хатняга задання.

УДК 81'1:81.161.3:371.3

Г. А. Арцымянак (Беларусь, г. Віцебск)

**АГУЛЬНАЛІНГВІСТЫЧНАЯ ПРАБЛЕМАТЫКА
Ў МЕТАДЫЧНАЙ СПАДЧЫНЕ ЯКУБА КОЛАСА**

Анотацыя. Артыкул прысвечаны аналізу адлюстравання ідэй тэарэтычнага мовазнаўства ў лінгваметодычных распрацоўках класіка беларускай літаратуры Якуба Коласа. Пісьменнік-педагог добра ведаў тагачасныя дасягненні мовазнаўчай навукі і абгрунтавана паклаў іх у аснову ўласнай лінгвадыдактычнай канцэпцыі. Методычная спадчына Коласа ўяўляе сабой арганічны сінтэз навуковай тэорыі і настаўніцкай практыкі, а таму заслугоўвае асаблівай увагі сучасных даследчыкаў.

Ключавыя словы: лінгвадыдактыка, методыка выкладання мовы, тэорыя мовы, пісьмо, правапіс, маўленне, сінтаксіс, двухмоўе.

Шматгранная навукова-педагагічная дзейнасць Якуба Коласа непарыўна звязана з развіццём беларускага мовазнаўства. Пісьменнік, творчасць якога стала ўзорам літаратурнай апрацоўкі народных гаворак, доўгі час працаваў выкладчыкам роднай мовы і яе методыкі, актыўна ўдзельнічаў у рабоце тэрміналагічнай і арфаграфічнай камісій, публікаваў артыкулы і выступаў з дакладамі па розных моўных праблемах.

Спецыяльных лінгвістычных прац Колас не стварыў, але яго тэарэтыка-мовазнаўчыя погляды дастаткова поўна адлюстраваліся ў артыкулах і выступленнях, а найперш у навучальным дапаможніку «Методыка роднай мовы» (1926), другое выданне якога было падрыхтавана ў сьветарстве з В. П. Тэпіным і выйшла ў 1930 годзе.

Лінгвадыдактычныя распрацоўкі, змешчаныя ў дапаможніку, маюць пад сабой аўтарытэтную тэарэтычную базу. Выдатны педагог добра разумеў, што пераканаўчае тлумачэнне пытанняў методыкі можа быць дасягнута толькі ў цеснай сувязі з перадавымі ідэямі тагачаснага навуковага мовазнаўства, бо «метады выкладання вызначаюцца наогул якасцямі саміх прадметаў» [1, с. 367]. Таму аўтарам «Методыкі...» былі шырока выкарыстаны кнігі В. А. Багародзіцкага, Я. Ф. Будэ, А. І. Томсана, А. М. Пяшкоўскага, Д. М. Ушакова, М. М. Петэрсона, П. Ф. Фартунатава, А. А. Шахматава і іншых вядомых мовазнаўцаў. Грунтуючыся галоўным чынам на расійскіх лінгвістычных працах, Колас адбіраў з іх найбольш важнае для методыкі выкладання, выказваў уласныя погляды на некаторыя тэарэтычныя пытанні навукі пра мову.

У падраздзеле «Навучанне правапісу» раскрываецца значэнне пісьма ў гісторыі грамадства, каратка характарызуецца развіццё пісьма ад піктаграфіі да фанаграфіі, прычым адзначаецца, што сучаснае гукавое пісьмо не ёсць дакладная перадача гукаў мовы, – яно не фанетычнае, бо ўтрымлівае значны элемент ідэаграфіі. Далей аналізуецца сутнасць пісьма як складанага псіхафізіялагічнага працэсу, выніку комплекснай дзейнасці зрокавых, слыхавых, маторна-рухальных, мысліцельных цэнтраў мозга.

Правапіс, або арфаграфію, Колас разумеў як пэўную ўмоўную норму, сістэму правіл, што служаць непасрэдна для ўстанаўлення аднастайных агульнаабавязковых спосабаў перадачы мовы ў гукавым пісьме. На думку даследчыка, існуе пяць прынцыпаў, на якіх грунтуецца беларускі правапіс: фанетычны, этымалагічны (у сучаснай тэрміналогіі – фанематычны, або марфалагічны), прынцып традыцыі, прынцып напісання чужаземных слоў, прынцып напісання складаных слоў [1, с. 331]. Што да гістарычнага прынцыпу, то ў новай беларускай арфаграфіі ён яшчэ не паспеў скласціся; характэрны гэты прынцып, напрыклад, для расійскага правапісу, вытокі якога знаходзяцца ў стараславянскай пісьменнасці. Якуб Колас справядліва лічыць немагчымым да канца паслядоўнае правядзенне фанетычнага прынцыпу ў дачыненні да той ці іншай мовы. І хоць на сучасным этапе развіцця мовазнаўства гэта ўвогуле дапускаецца, практычна такая акцыя ўяўляецца цалкам немэтазгоднай.

Аўтар «Методыкі...» быў цвёрда перакананы ў неабходнасці паступовага рэфармавання дзейнага правапісу, яго спрашчэння і далейшага ўдасканалення як важнай сацыяльнай задачы. Мова пастаянна развіваецца і ўзбагачаецца, а значыць, патрабуе пошуку новых форм рацыянальнага пісьма. Свае тэарэтычныя погляды Колас імкнуўся рэалізаваць у рабоце над праектам змен і ўдакладненняў беларускага правапісу.

Письменнік-педагог выступаў супраць блытаніны пытанняў арфаграфіі і граматыкі ў школьным выкладанні. У «Методыцы...» ўказваецца на вельмі непажаданы разрыў паміж навуковай і школьнай граматыкай, звязаны з істотнымі недахопамі апошняй (змешваннем гукаў і літар, сінхраніі і дыяхраніі, лагічных і граматычных катэгорый). Адмоўна ставячыся да лагічнага напрамку ў граматыцы, Колас аддаваў перавагу папулярным у той час псіхалагічным трактоўкам, так званаму «аб'ектыўнаму» пункту гледжання на мову, што збліжаў лінгвістыку з прыродазнаўствам.

Вучоны крытыкуе лагічны падыход да вызначэння часцін мовы, да розных сінтаксічных класіфікацый, увогуле падтрымліваючы прыцыпы актуальнага членення сказа. Паводле Коласа, напрыклад, традыцыйнаму азначэнню назоўніка як часціны мовы, што перадае назву прадмета, а дзеяслова як назвы дзеяння або стану супярэчыць наяўнасць слоў кшталту *брэх, беганіна, стук*. Лагічная трактоўка членаў сказа не адпавядае рэальнай камунікацыі ў выпадках тыпу *я бачыў крушэнне поезда* або *я паеду ў горад*. У такіх сказах тлумачэнне дзейніка як таго, аб чым (кім) гаворыцца ў сказе, можа выклікаць у дзяцей абумоўленае непаразуменне. «Лагічны і граматычны дзейнік і выказнік далёка не заўсёды супадаюць, а дзеля гэтага і памылкова змешваюць лагічнае і псіхалагічнае суджэнне з граматычным сказам» [1, с. 368], – падкрэслівае аўтар «Методыкі роднай мовы». Падобныя недахопы адзначаюцца і пры размежаванні галоўных і даданных частак складанага сказа. Хіба ў сказе *аб'яўляю вам, што вы прысуджаны на выгнанне* галоўная думка заключана ў галоўнай частцы? – вельмі заканамерным здаецца рытарычнае пытанне. Зыходзячы з такіх прыкладаў, вучоны-метадыст прыходзіць да высновы, што «лагічны пункт гледжання на граматыку трэба лічыць аджытым» [1, с. 369].

Асноўнай задачай навучання роднай мове Якуб Колас лічыў развіццё камунікатыўных здольнасцей і навыкаў, у сувязі з чым пастаянна падкрэсліваў адзінства мовы і мыслення, іх цесныя ўзаемадачынненні. «Агульнаасветнае значэнне мовы выходзіць з факта цеснай сувязі яе з нашым мысленнем. <...> Удзел мовы ў дзейнасці

мыслення заключаецца ў тым, што яна дае разуменням і ўяўленням, з якімі мае дачыненне мысленне, слоўныя вызначэнні. <...> Без падтрымання словам наша мысленне было б перарваным і нячоткім» [1, с. 205].

Вялікі слоўны запас вучня з’яўляецца адной з неабходных умоў дакладнага і зразумелага выказвання думкі. Таму развіццё вуснага маўлення вельмі важнае для развіцця ўмення думаць, супастаўляць, разважаць. Адпаведна, па меркаванні пісьменніка, галоўным аб’ектам вывучэння павінна быць «не столькі кніжная мова як гатовая, адлітая пэўным парадкам форма, колькі “жывая мова”, слова “вымаўленае”, што дае магчымасць назіраць за самім зараджэннем мыслі і яе развіццём» [1, с. 369]. У прыведзенай фармулёўцы ярка адлюстравалася прынцыповае размежаванне Коласам паняццяў мовы як сістэмы і маўлення як рэалізацыі гэтай сістэмы. Даследчык высока ацэньвае заслугі младаграматычнай школы (у Коласа – школа «новаграматыкаў»), якая паставіла на першы план зварот да фактаў жывой гаворкі.

Цікава, што прыхільнікам младаграматызму з’яўляўся і заснавальнік беларускага мовазнаўства, выдатны філолаг, акадэмік Я. Ф. Карскі. Аналізуючы навукова-даследчыя прыёмы і метады Карскага, нельга не прыйсці да высновы, што вучоны знаходзіўся пад значным уздзеяннем шырока распаўсюджаных і папулярных у той час агульналінгвістычных ідэй младаграматызму, метадалогія і практыка якога сфарміраваліся ў мовазнаўстве на мяжы XIX–XX стагоддзяў. Гістарызм як адзіна магчымы навуковы падыход, лінгвістычны псіхалагізм, зварот да вывучэння жывой вусна-гутарковай мовы, прыярытэт фанетыка-марфалагічных асаблівасцей перад лексіка-семантычнымі аспектамі моўных з’яў, нарэшце, глабальны пазітывісцкі прынцып перавагі эмпірычнага факта над тэорыяй – усё гэта характэрныя рысы вучэння младаграматычнай школы, дастаткова поўна і выразна ўвасобленыя ў лінгвістычнай спадчыне Карскага, а таксама зусім не чужыя метадычным напрацоўкам Якуба Коласа.

Колас звяртае ўвагу на ўзнікненне новага напрамку мовазнаўчых росшукаў – семантычнага сінтаксісу і пагаджаецца з тымі лінгвістамі і педагогамі, якія лічаць, што вывучэнне граматыкі павінна пачынацца з сінтаксісу, бо ён мае справу з закончанымі камунікатыўнымі адзінкамі. Аналагічны падыход мае месца ў многіх лінгвістычных тэорыях і кірунках XX стагоддзя.

Другое выданне «Методыкі роднай мовы» было значна перапрацавана і дапоўнена. У прыватнасці, тут з’явіўся раздзел «Пытанні выкладання расійскай мовы ў беларускай школе», у якім пастаянна падкрэсліваецца, што абедзве роднасныя мовы неабходна вывучаць у цеснай

узаемасувязі з-за іх блізкасці паміж сабой, але якраз гэтая блізкасць і выклікае спецыфічныя цяжкасці, напрыклад, пры ўжыванні міжмоўных амонімаў (*сгубить, уживаться, маяться*). Пазней гэтыя ідэі атрымалі ў беларускай лінгвадыдактыцы канцэптуальнае развіццё і былі аформлены ў выглядзе адмысловых прынцыпаў выкладання блізкароднаснай мовы. Вучоныя прыйшлі да высновы, што ў сітуацыі білінгвізму курс блзкароднаснай мовы павінен быць, па-першае, дыферэнцыйна-сістэматычным, г. зн. падкрэсліваць у першую чаргу адрозненні моў; па-другое, карэкцыйным, скіраваным на выпраўленне памылак, што ўзнікаюць на аснове міжмоўнай інтэрферэнцыі; па-трэцяе, курс няроднай мовы павінен быць пераважна сінтэтычным, г. зн. вучыць практычна спараджаць маўленне [2, с. 55–68]. Пры гэтым варта заўважыць, што ў наш час у прымяненні да вялікай колькасці канкрэтных моўнікаў-беларусаў паянці роднай / няроднай мовы ў псіхалінгвістычным сэнсе параўнальна з першай паловай XX стагоддзя зведалі палярную пераарыентацыю. Беларускую мову сёння нярэдка засвойваюць у школе менавіта як мову другую, дадатковую да першаснай рускай.

Аналіз метадычных распрацовак выдатнага беларускага пісьменніка паказвае, што Якуб Колас быў вельмі добра знаёмы з найноўшымі ідэямі і здабыткамі лінгвістычнай навукі свайго часу, актыўна прапагандаваў іх, выкарыстоўваў ва ўласнай педагагічнай дзейнасці. Многія з закранутых ім тэарэтычных праблем мовазнаўства і ў наш час з'яўляюцца дыскусійнымі. Ведаць адносіны выдатнага пісьменніка, вучонага да той ці іншай актуальнай мовазнаўчай праблемы надзвычай важна і карысна для новых пакаленняў беларускіх лінгвістаў.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1. Колас, Я. Збор твораў. У 20 т. Т. 15. П'есы. Метадычныя распрацоўкі / рэд. тома Т. С. Голуб; падрыхт. тэкстаў і камент. А. І. Шамякінай; Нац. акад. навук Беларусі, Ін-т мовы і літ. імя Я. Коласа і Я. Купалы. – Мінск: Беларус. навука, 2011. – 791 с.
2. Супрун, А. Е. Лингвистические основы изучения грамматики русского языка в белорусской школе. – Минск: Нар. асвета, 1974. – 144 с.